

1.2. Формування сучасної дослідницької парадигми вітчизняної біографіки в роки незалежності України

Процес становлення сучасної вітчизняної біографіки, яка по праву може вважатися яскравим явищем інтелектуального, духовного і суспільно-політичного життя незалежної України, бере свій початок у тривожних і сповнених надій 80-х рр. ХХ ст. Саме тоді, на тлі розпаду радянської економічної й ідеологічної системи, непевних і непослідовних спроб її «перебудови», в житті українського суспільства відбувалися глибокі зрушення, пов'язані з кардинальним переосмисленням минулого, сучасного і майбутнього Батьківщини, поверненням до гуманістичних, демократичних, національних цінностей. Одним із закономірних проявів цього стало прагнення до пошуку опори у досвіді попередніх поколінь, звернення до постатей просвітителів народу, провідників української національної ідеї, борців за свободу і незалежність Вітчизни, розбудову її державності, утвердження ідеалів добра і справедливості. То був шлях до відновлення національного самосвідомлення народу, від безпам'ятства до відродження історичної пам'яті українства, повернення з небуття незаслужено замовчуваних імен співвітчизників.

Власне, усвідомлюючи це як духовне відродження України, науковці, літератори, журналісти, громадські діячі, дослідники-аматори сприяли поверненню Батьківщини до гуманістичних засад і демократичних традицій європейської цивілізації, позначених повагою до людини, незалежності її внутрішнього світу, визнанням цінності досвіду кожного людського життя.

З висоти сьогодення добре видно, наскільки цей шлях для суспільної думки, гуманітарної культури і науки був складним і суперечливим. Впродовж 70-х рр. ХХ ст., принаймні від самого часу ідеологічних утисків проти шістдесятників, розправи з Гельсінською групою, «чисток» у Академії наук, видавництвах, газетних та журнальних редакціях, історико-біографічні дослідження та літературно-біографічні публікації в Україні було згорнуто до цілковитого мінімуму, за винятком лише ортодоксальної історико-партійної тематики. На

той час нерідко не пропускалися до друку навіть підготовлені російськими авторами історико-біографічні публікації, присвячені діячам української культури, у Москві і Ленінграді, де науковці працювали у незрівнянно більш вільних умовах.

Перший поштовх відродженню біографічних досліджень та публікацій в Україні в середині 80-х рр. було дано, яким не дивним це може видатися нині тим, хто глибоко не обізнаний з реаліями «перебудовної» доби, хвилиною реабілітації партійних і радянських діячів, репресованих у 20–50-х рр. ХХ ст. Затверджена «зверху» пріоритетність «партійно-біографічного» жанру на кілька років визначила тоді головне спрямування, можливо, не стільки дослідницьких пошуків, скільки самих публікацій. То була, значною мірою, все ще апологетична компартійна біографіка, спрямована на відродження у суспільстві позитивного міфу про «ленінську гвардію». «Міняли Сталіна на Бухаріна», — саркастично зауважила з цього приводу відома дослідниця творчості Михайла Булгакова Марієтта Чудакова. Проте кампанія «ліквідації білих плям в історії», «повернення забутих імен», незалежно від первісних намірів її організаторів, стала важливим знаком для суспільства, яке вже пробуджувалося до нового життя. Зусиллями істориків і журналістів й до неї вдалося привнести буремний дух часу — відчутні елементи гуманістичного, демократичного мислення. Вона закономірно поставила питання про відродження пам'яті про видатних діячів усіх народів колишнього Радянського Союзу.

З часом, під потужним напором зростаючого національно-демократичного руху, десь під самий кінець 80-х рр. відкрився певний простір і для відновлення історичної пам'яті про діячів некомуністичного спектру. Це визначило цілком нові пріоритети української демократичної, національно-патріотичної біографіки. Щоправда, спочатку свобода публікацій в Україні була досить відносною — старий компартійний режим вів боротьбу проти «українського буржуазного націоналізму» до самого скону. Наприклад, у виданому в 1988 р. біобібліографічному довіднику «Письменники Радянської України» багатьох репресованих літераторів через цензурні перепони взагалі ще не згадували (або замовчувався факт розправи над ними) [25].

Громадськість намагалася крок за кроком розширювати простір національної пам'яті. Тому на шпальтах української преси, навіть на телебаченні, розгорнулася гостра боротьба навколо того, про кого з видатних діячів минулих поколінь можна вільно говорити. Адже деякі з них не були навіть формально реабілітовані радянською владою, як, наприклад, відомий український вчений-правник і громадсько-політичний діяч академік УАН М. П. Василенко. Документи про нього було вилучено і направлено до Генеральної прокуратури СРСР «для додаткового вивчення». Ця полеміка точилася до самого часу розвалу СРСР і проголошення незалежності України й була позначена жорсткими й часто непристойними контрвипадами компартійних публіцистів проти пам'яті визначних провідників українського руху. Так було, зокрема, під час перепоховання у Києві в листопаді 1989 р. в'язнів сумління Василя Стуса, Юрія Литвина та Олекси Тихого.

Варто з прикрістю згадати, що й біографічні публікації 1992–1993 рр., особливо книжкові, які готувалися впродовж тривалого часу, ще до проголошення незалежності України, нерідко позначені духом «перехідної» доби від несвободи до свободи. Тавро «буржуазних націоналістів» продовжувало, за інерцією, тяжіти над іменами багатьох провідних діячів українського національного руху навіть у перші роки незалежності, коли в суспільстві продовжувалася гостра ідейна боротьба навколо української національної спадщини, вибору шляхів подальшого розвитку.

А втім, важливим підсумком «перебудовного» часу стало те, що загальна кількість введених у науковий, зокрема словниковий, обіг імен наших співвітчизників зросла наприкінці 80-х рр. ХХ ст. приблизно на три-чотири тисячі. Це ще більше привідкрило шляхи становленню нового, «людського бачення» вітчизняного минулого, переоцінки усталених цінностей. Зрозуміло, цей етап розвитку вітчизняної біографіки, пов'язаний із дозованим, вибіркоким підходом до «білих плям» в історії, назавжди відійшов у минуле з утвердженням України як суверенної демократичної держави. Після 1991 р. інтерес до «партійно-біографічного жанру» відчутно швидко згас. Окремі публікації апологетичного характеру, що з'являлися пізніше, сприймалися у новій суспільно-політичній атмосфері вже як анахронізм.

Гаслом вітчизняної біографіки на зорі незалежності України стало повернення до історичної пам'яті народу тривалий час замовчуваних і незаслужено забутих імен співвітчизників. Зі здобуттям Україною незалежності для цього поступово відкрився справді необмежений простір. В країні з «невідомим» на той час минулим це зумовило дуже стрімкий, але й, за нашою оцінкою, досить суперечливий розвиток біографічних досліджень і публікацій. Бурхливість і розмаїтість процесів національного піднесення 90-х рр. ХХ ст., загальна політизованість суспільства, продовження у ньому гострого ідейного протистояння між прибічниками демократичного і консервативного вибору суттєво позначилися на хаотичності і недостатньому методичному рівні історико-біографічних публікацій. Постаті відомих діячів минулого, жертв масових репресій доби тоталітаризму нерідко перетворювалися тоді на політичні символи.

За історико-біографічними публікаціями кінця 80-х — початку 90-х рр. справді можна простежити етапи формування нового національного самоусвідомлення. Показово, що в умовах здобуття Україною незалежності виявилася очевидна неготовність до нових завдань значної частини українських професійних істориків (бо вони були за фахом і стереотипами мислення переважно «істориками партії»). Значно активнішими тоді виявилися літературознавці й журналісти. Вони, по суті, продовжили традиції попередніх десятиліть, коли саме історія літератури й літературна критика, есеїстика були більш-менш легальним пристанищем нових прогресивних ідей. Це обумовило початкове становлення новітньої української біографіки переважно поза межами офіційної історичної науки. І, відповідно, надало їй відчутно публіцистичного, романтичного забарвлення. Біографічні публікації здебільшого розглядалися як засіб утвердження у суспільстві національної ідеї — через постаті вітчизняних «апостолів правди і науки».

Значною мірою то була така сама політизована, апологетична література, тільки з іншим знаком. Якоїсь системності в публікаціях, особливо у першій половині 90-х рр., годі шукати. У ті нелегкі для інтелігенції в матеріальному відношенні роки часто писали на злобу дня, задля заробітку, не

зрідка — шукаючи для цього сенсаційності. Друкувалися випадкові автори, траплялися й суто аматорські, без справжнього розуміння складності історико-культурних процесів, «чудацькі» публікації [36]. Тому далеко не все з тих літ витримало перевірку часом.

Зазначені обставини виявили чимало болючих кризових явищ, крізь які, очевидно, треба було неодмінно пройти, щоб їх усвідомити і потім поступово позбутися. У багатьох тодішніх публікаціях відчувався брак чітких сучасних світоглядних орієнтирів, що загрожувало вітчизняній біографіці «ходінням по зачарованому колу» давно віджилих стереотипів: ідеологізованих оцінок і одномірного, схематичного зображення особистості; доволі примітивної романтичної героїзації козацької старшини; надмірної етнізації національної історії; зображення долі українських діячів як безупинного страждання від «метафізичного», містичного зла, привнесеного сусідніми державами; акцентування на «нереалізованості» потенціалу особистості; різкого протиставлення «національно свідомого» Заходу України її «несвідомому», «зрусифікованому» Сходу тощо.

Однією з причин цього було й те, що за радянських часів фактично не було простору для нових теоретичних і методичних напрацювань у галузі біографічних студій і біографічно-видавничої роботи. Не маючи за собою розвинутої традиції попередніх десятиліть, українські науковці, насамперед історики й літературознавці, мали можливість ґрунтуватися переважно на досвіді біографічних досліджень кінця XIX — перших десятиліть XX ст., особливо 20-х рр. — доби «Розстріляного відродження». Світовий же досвід розвитку історичної і літературної біографіки, формування ресурсів біографічної інформації у всій його багатоманітності, у постійних пошуках відповідності сучасній інформаційній парадигмі був в Україні в усіх своїх суттєвих подробицях майже невідомим.

Наслідком цього стала консервація на певний час, особливо у регіональних виданнях, архаїчних для нашого часу форм біографічного письма: поверхових описових розвідок, літературно-біографічних есе, белетристичного «лінійного»

й компілятивного по суті своїй біографічного нарису тощо. З'явившись у другій половині XIX ст., коли тільки-но починалося збирання точних, науково вивічених біографічних відомостей про більшість героїв нашої національної історії, часто як перша біографічна розвідка, популярний нарис був тоді органічною частиною здобутку біографічної науки. За сучасної ж доби, будучи переважно продуктом більш або менш майстерної компіляції, не вносячи нічого нового у розвиток джерельної і фактологічної бази, навіть позбавлений бібліографічних посилань, він все більше ставав повторенням одного й того самого, добре відомого раніше, тобто виявом тупцювання на місці. На наше переконання, короткий біографічний нарис нині має право на існування або як суто популярний, освітній, розрахований на певну аудиторію і, відповідно, опрацьований з урахуванням вимог сучасної педагогіки і вікової психології (до чого здебільшого і зараз дуже далеко), або ж як біографічне філософське есе, що окреслює нові грані розуміння певної особи, результатів її діяльності, місця в історичному та культурному процесі з висоти сучасного досвіду. Однак право на творення подібних есе, на нашу думку, мають лише глибокі дослідники.

Отже, від справжньої науковості (маємо на увазі культуру джерелознавчу — критику, інтерпретацію документів) публікації кінця 80-х рр. й першого десятиліття незалежності України нерідко були дуже далекими. Загалом більшість біографічних публікацій «перебудовної» доби і перших років незалежності України, значною мірою знаходячись поза межами історичної науки, не привносили нового, дійсно науково обґрунтованого знання.

Однак їх величезне суспільно-політичне і культурне значення важко переоцінити. Адже то були часто перші біографічні розвідки про забутих або замовчуваних діячів: саме через них розпочалося систематичне введення до наукового обігу величезної маси імен. Попри всі недоліки, тим публікаціям ціни немає: вони є важливими документами своєї доби вже тому, що розкривають шлях розвитку суспільної думки у перші роки незалежності. То був час, коли чи не кожна цікава біографічна розвідка, стаття — газетна чи журнальна —

ставала справжньою подією у громадському і культурному житті, здобувала значний резонанс серед широкого громадського загалу.

Проте поступово, ближче до середини 90-х рр., біографічна публіцистика (і це цілком закономірно) почала відходити на другий план. Пріоритети змінювалися. Глибокі якісні зрушення, що відбувалися у вітчизняній суспільній думці і гуманітарній культурі зі здобуттям Україною незалежності, обумовили явище, яке влучно називають «поверненням історії її людського обличчя». Відхід вітчизняної соціогуманітаристики від застарілих «класових» стереотипів і догматичних схем історичного процесу обумовив прагнення до «залюднення» минулого, яке значною мірою почало розглядатися крізь діяльність, біографії співвітчизників.

Лавиноподібне зростання обсягу повернутих до наукового й суспільно-політичного інформаційного обігу імен співвітчизників закономірно обумовило необхідність певної систематизації біографічних матеріалів. Не лише науковці почали гостро відчувати, наскільки розпорошеними, уривчастими, важко доступними є біографічні матеріали, особливо про діячів, доля яких пов'язана з різними регіонами України, із зарубіжжям. Тоді ж і серед широкої громадськості почав зростати інтерес до систематизованих біографічних видань словниково-довідникового типу — то було соціально-психологічно обумовлене явище, яке вимагає ще особливого вивчення.

Такі тенденції й визначили постановку, починаючи від самого початку 90-х рр., у якості нових пріоритетів, завдань принципово більш високого на той час рівня складності — створення великих масивів *загальнодоступної* біографічної інформації. Усвідомлення цих завдань і шляхів їх розв'язання впродовж наступних років не було, зрозуміло, незмінним. Реалізація їх теж відбувалася кількома паралельними напрямками, на різних рівнях, що якраз і свідчить про об'єктивний характер завдань.

За тодішніх умов гострої економічної кризи найшвидше змогли реалізуватися науково-популярні проекти, які мали надійну кон'юнктуру, піарівську й фінансову основу, комерційну вигоду. Так з'явилися перші словники, довідники,

альманахи типу «100 видатних діячів» та, вже на самому початку XXI ст., серії книг «Золоті імена», деякі регіональні видання презентаційного характеру. З погляду сьогодення, це був, очевидно, об'єктивно необхідний етап розвитку сучасної української біографіки, принаймні — науково-популярної. Крім того, він справив певний позитивний вплив на розвиток теорії і методики історико-біографічної справи.

В рамках подібних проектів професійним історикам-біографістам, які долучалися до їх реалізації, вдалося написати чимало цікавих, якісних з методичного погляду науково-популярних біографічних нарисів про достойників минулого. Насамперед це стосується першого видання, випущеного видавництвом «Євроімідж» до 10-ї річниці незалежності України в рамках Національного проекту «Золота книга української еліти» у серії «Золоті імена України», – меморіального альманаху «Видатні діячі України минулих століть» [4]. Біографічні нариси до цієї книги, підготовлені, головним чином, зусиллями науковців Інституту історії України НАН України та Інституту біографічних досліджень НБУВ у подальшому стали основою і для наступних, більш розширених публікацій [11, т. 1–2; 23]. Позитивну роль відіграла, зокрема, постановка, в процесі роботи над ними, низки мало опрацьованих на той час у теоретичному та методичному плані питань щодо відбору імен до першої сотні, трьохсот, п'ятисот, тисячі найважливіших діячів, котрі можуть репрезентувати минуле України, пошуку оптимального балансу в подібних виданнях між представниками різних сфер людської діяльності, способів стисло розкриття життєписів засобами емоційної історичної есеїстики, шляхів органічного включення в український контекст діячів неукраїнського походження, добору іконографічного та допоміжного ілюстративного матеріалу.

Водночас не можна не помічати, що від середини 90-х рр. XX ст. та в перші роки XXI ст. в українській біографіці, і, можливо, насамперед у її словниково-довідковому напрямі, наочно виявилися деякі негативні тенденції, пов'язані з випуском «парадної» презентаційної літератури. Їх джерело слід шукати у тій площині, де історична біографіка перетинається з проблемами сучасного суспільно-політичного вибору

України між елітарно-олігархічною і демократичною моделями розвитку, пошуками громадянського ідеалу. З останніх років ХХ ст., саме тоді, коли суспільній думці України почали настійливо нав'язувати ідеї виключної ролі національної еліти в розбудові державності, на видавничій практиці відчутно позначилися офіційно-«державницькі» ідеологічні впливи і вимоги олігархічно-кланового режиму. Насамперед йшлося про прагнення новоявлених економічних і політичних «еліт» до легітимізації шляхом механічного «прилучення» імен своїх представників до скрижалей багатовікової історії та культури України. Саме ця ситуація породила численні, видані з великою претензією, парадно-офіційні «золоті книги» обласного, міського та районного масштабу, де поряд з біографіями дійсних героїв нашої історії і світочів культури, а також персоналіями поважних вчених і митців сучасності постали «життя» нових господарів України. Такі речі, безумовно, були відвертою профанацією національних цінностей.

Крім того, бізнесово-комерційний стиль підготовки більшості презентаційних видань диктував свої вимоги, які нерідко набували більшої ваги, ніж пропозиції фахівців. Звідси — суб'єктивізм і заперечення необхідності концептуальної визначеності і цілісності книг, знеособлення автури, відверто проголошуваний видавцями курс на компіляторське ремісництво. Показово, що наукова громадськість і в Україні, і, особливо, в українській діаспорі від початку зустріла подібні видання значною мірою негативно, як «типово совєцькі».

Яскравим унаочненням «холостого ходу» офіційної біографічно-видавничої справи ставали все нові й нові перевидання нашвидкуруч скомпільованих біографічних збірників типу «100 імен», «300 імен» і т. п., що створювалися на комерційних або спонсорських засадах, як правило, з метою реклами меценатів або громадсько-політичних організацій. Актуальної, науково опрацьованої інформації вони, за рідкісними винятками, не містять, в своїй основі являючи собою кальку з російських комерційних загальноосвітніх серій не дуже високого злету, і повинні розглядатися практично повністю за межами власне наукової біографічної довідникової літератури. Слід особливо зауважити, що видання подібних «сотенників» надто вразливе через те, що завжди вимагає

певної надлишкової уніфікації подання матеріалів, а досягти його при висвітленні біографій осіб, які працювали в різних царинах людської діяльності, дуже важко: кожна з них потребує своїх особливих підходів, стилю, структури й обсягу біографічних нарисів. До того ж напрацювання, здійснені в Інституті біографічних досліджень НБУВ у середині першого десятиліття ХХІ ст., зокрема у зв'язку з тодішнім урядовим проектом створення у Києві біля Маріїнського палацу Алеї видатних діячів України, засвідчили, що «сакральну» кількість — 100 імен — взято за основу абсолютно штучно. Вона насправді зовсім не є репрезентативною для розкриття пантеону видатних національних діячів або представників якоїсь певної сфери людської діяльності. Неупереджений аналіз виявив, що для кожної нації більш відповідним реаліям її історії та культури є добір, скажімо, 10–20 або, у більш широкому плані, 30–50 найвизначніших представників. Поза цими числами крайній, не підкріплений жодними ґрунтовними аргументами суб'єктивізм у відборі (включати до переліків ту чи іншу більш-менш «рівноцінну» за значенням особу) зникає лише після вибірки 300–350 імен. Із цього необхідно зробити висновок, що і популярні, і наукові збірники будуть корисними, лише маючи певне конкретно визначене вузьке проблемно-тематичне або ж регіональне спрямування, пізнавальну і наукову новизну. Кількість представлених у них персоналій не повинна обумовлюватися будь-якими наперед визначеними «круглими» числами. Вона має бути обґрунтована, з одного боку, самим матеріалом, а з іншого — звичайно, організаційними можливостями упорядників і видавців.

На сьогодні згадані вище біографічні видання презентаційного типу, «сотенники» і «трьохсотенники», своє історичне завдання виконали і, з погляду науковців, повністю вичерпали себе, хоча періодично й продовжують друкуватися. Справа в тому, що вони, по суті, за своєю концепцією, були поверненням до того, що вітчизняна, а тим більше світова біографіка давно пройшли. Причому поверненням у формі явного епігонства. Якщо говорити про українську біографіку, то пригадуються ще публікації О. М. Лазаревського (кінець ХІХ ст.), а про російську (яка «стартувала» значно раніше) — взагалі — альманахи і збірники першої половини

XIX ст. і навіть XVIII ст. Але ж на той час подібні видання дійсно прокладали шляхи розвитку історико-біографічної літератури. Нині ж вони мають переважно презентаційне значення, нічого суттєвого не додаючи до наукового осягнення українського минулого в образах його достойників. У них не містяться імена і факти, до яких може звернутися дослідник як до авторитетних джерел. До того ж і читачеві ці видання, розраховані на нову суспільну «еліту», практично не доступні, та, великою мірою, і не потрібні.

Безумовно, інформаційно-іміджева книжкова продукція, присвячена діячам сучасності, не лише має право на існування, а навіть конче необхідна, але без подібної хворобливо-штучної прив'язки до історико-меморіальної літератури. Єдиним винятком тут можуть бути книги, присвячені сучасникам — діячам науки, літератури, мистецтва, культури, тобто галузей, де суттєво важливим є виявлення традицій, творчої наступності й органічного зв'язку поколінь, але сама їх проблематика й без того повністю знаходиться поза сферою «парадної» іміджево-рекламної літератури.

З висоти досвіду сьогодення можна констатувати, що провідні шляхи розвитку української наукової біографіки впродовж останнього двадцятиріччя впевнено пролягли поза згаданими вище малоперспективними напрямками. Незважаючи на «хвороби зростання», поступово формувалися умови для справді масштабного піднесення біографічних досліджень високого наукового рівня, а також для випуску ґрунтовної науково-популярної продукції, призначеної для вирішення освітньо-виховних завдань. Першим етапом цієї роботи стало написання науковцями численних наукових біографічних нарисів різного формату, статей, що друкувалися в історичних та літературознавчих журналах, біографічних збірниках та історико-культурних альманахах. З 90-х рр. XX ст. розгорнулася підготовка численних біографічних та генеалогічних збірників, словників і довідників — регіональних, галузевих, тематичних, іноді присвячених окремим установам, організаціям, навчальним закладам. Це була література, на яку дійсно чекав вдумливий читач.

Серед найкращих видань такого роду на рубежі XX–XXI ст. побачили світ: збірники, присвячені діячам літератури й

культури Полісся [17]; історико-біографічні видання, що в іменах розкривають внесок міста Ніжина у розвиток вітчизняної освіти, науки і культури [16; 5]; біографічні словники-довідники членів Київської старої громади [26], галицьких правників — учасників українського національного руху від середини ХІХ ст. до 30-х рр. ХХ ст. [1], діячів Української Центральної Ради [3], українських публіцистів, редакторів, видавців [34], священників — мучеників за віру [2], вчених-лікарів [6].

Звичайно, значна частина таких видань були за своїм характером і рівнем науково-популярними. Проте їх безумовна наукова цінність полягає у введенні (або поверненні) до наукового обігу численних імен співвітчизників та їх біографічних матеріалів.

Головне, що до біографічної справи почали долучатися відомі професійні вчені. Вони привнесли справді глибоке розуміння минулого, методологію, високу культуру наукового пошуку, — зрозуміло, і в тих випадках, коли писали для популярних видань теж. Водночас стали з'являтися ґрунтовні біографічні праці різного формату: наукові статті, нариси, біографічні збірники, довідники, присвячені діячам певної доби, регіону, професії.

Особливу роль у піднесенні теоретичного й науково-методичного рівня історико-біографічних досліджень відіграли видання Інституту історії України НАН України як провідної установи історичної науки, яка торувала її шляхи у молодій незалежній державі. Слідом за створеними відомими вченими монографічними працями, присвяченими визначним діячам вітчизняної історії, освіти, науки, культури (В. Г. Сарбей, Л. Г. Москвич [35], О. І. Гуржій [7], Ю. І. Терещенко, Т. С. Осташко [38], С. Д. Павличко [24], О. М. Апанович [41], Л. В. Матвєєва [20], І. Б. Матяш [21], академік НАН України В. А. Смолій, В. С. Степанков [37]), почали з'являтися перші біографічні дисертаційні дослідження, написані із сучасних світоглядних і теоретико-методологічних позицій. На рубежі століть у радах при установах Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України було захищено кандидатські дисертації, зокрема: в Інституті історії України НАН України — Т. М. Лободою про життя і діяльність В. Г. Кравчен-

ка (1862–1945) (1999), В. П. Швидким про О. Г. Лотоцького (1890–1930-ті рр.) (2001), Т. В. Ткаченком про Г. П. Галагана (2003); в Інституті української археографії і джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України — А. Є. Отаманенком про Д. М. Бантиша-Каменського (1999), О. Д. Василюком про В. Б. Антоновича (1999), О. І. Тарасенко про архієпископа Філарета (Гумілевського) (2002); в Інституті українознавства імені І. П. Крип'якевича НАН України — В. М. Зарубою про А. С. Синівського (1999), О. М. Шереметою про Володимира Гнатюка (2003); в Інституті філософії імені Г. С. Сковороди НАН України — Я. І. Білас про митрополита Андрея Шептицького (2003); в Інституті літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України — М. Р. Богач про Юрія Клена (1998), Н. Г. Баштовою про Григорія Костюка (2002). Перелічені дисертації поклали початок широкому потокові ґрунтовних біографічних досліджень українських вчених-біографістів нового покоління, сформованого вже у роки незалежності України.

Сам по собі відхід історичної науки від застарілих стереотипів обумовив те, що наша історія почала «залюднюватися», розглядатися крізь її суб'єктивний чинник, крізь діяльність, біографії співвітчизників. Як результат — побачили світ перші ґрунтовні монографічні дослідження, наприклад, серія колективних праць з історії українського національного руху за редакцією В. Г. Сарбея [22; 40], книга Р. Т. Ковалюка про студентський рух на Галичині кінця ХІХ — перших десятиліть ХХ ст. [15], праця С. З. Заремби з історії українського пам'яткознавства [10], а за ними — чимало інших, у яких історичні події органічно розкрито через біографічні факти, здебільшого вперше введені до наукового обігу.

Як підсумок теоретичних і практичних напрацювань вітчизняної науки на рубежі ХХ і ХХІ ст. в Україні відбулося статусне утвердження, серед інших напрямів соціогуманітарних студій, біографістики — спеціальної історичної дисципліни, що вивчає теоретичні і методичні проблеми біографічних досліджень, формування друкованих, а нині вже й електронних ресурсів біографічної інформації. Цей здобуток безпосередньо пов'язаний із заснуванням у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського спеціалізованого наукового підрозділу — Інституту біографічних досліджень, з

науковою діяльністю його засновника і першого директора — доктора історичних наук, професора Віталія Сергійовича Чишка (1951–2003), з підготовкою ним ґрунтовної монографії «Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України» (1996) та захистом на її основі докторської дисертації.

Утвердження сучасних теоретичних і методичних засад української біографістики не меншою мірою стало результатом організованих В. С. Чишком гострих професійних дискусій, розгорнутих навколо проблеми створення фундаментального національного біографічного зводу. Саме за їх підсумками в основи розвитку сучасної української біографіки було покладено засадничі принципи та традиції української соціогуманітаристики як науки демократичного й народознавчого спрямування. Важливим здобутком стало визнання вітчизняними дослідниками-біографістами принципу цілісності українського світу в усіх його трагічних протиріччях і суперечностях, протистоянні політичних сил, різноманітних і різновекторних соціальних і регіональних вимірах, в усьому поліетнічному, багатомовному і культурному розмаїтті [43]. В умовах, коли в атмосфері національного піднесення значна частина творчої і наукової інтелігенції, особливо — молодих науковців, піддалася певній кон'юнктурній зосередженості виключно на постатях визначних діячів національно-культурного і національно-визвольного рухів, істотно зменшивши увагу до критичного аналізу діяльності представників інших суспільних таборів, то було принциповим і рішучим кроком. Звичайно, у розбурханій політичними пристрастями країні це не могло зупинити й досі не зупинило «війну імен» поміж протилежними політичними таборами, але чітко визначило межі наукового і політичного дискурсів. Інститут біографічних досліджень НБУВ обстоював при цьому не лише широкий дослідницький діапазон української біографіки — від князівських і аристократичних родів, ієрархів церкви до діячів революційного руху, від борців за національну незалежність до функціонерів радянсько-партійного апарату; від провідних промисловців і підприємців до найбільш демократичних прошарків суспільства: селянства, рядового козацтва, купецтва, міщанства, робітників, народної інтелігенції, — а й

принцип непротиставлення їх одне одному, оскільки лише взяті в сукупності представники різних суспільних верств вистворюють цілісний колективний образ народу України.

Важливим досягненням стало й те, що вітчизняна біографіка поступово позбувається успадкованих від радянських часів та від літератури української діаспори традицій оцінювати постаті минулого крізь призму певних наперед визначених ідеологічних стереотипів, різко поділяючи їх на позитивні і негативні персонажі — вірних синів України і її «ворогів», героїв і «зрадників». До того ж сучасна біографіка сама чимало сприяє вивільненню гуманітарного знання від схематизму старих умоглядних підходів. Змінився й стиль викладу матеріалів, що теж є свідченням повернення української біографіки до закладених попередніми поколіннями дослідників гуманістичних принципів. Вітчизняній історії по-справжньому повертається її «людське обличчя». На наш погляд, дуже важливим є те, що все більше місце у біографічних виданнях посідають елементи просопографії, які дозволяють розкривати персоналії у всій «стереоскопічності» їх людських вимірів, непростій динаміці власного особистісного розвитку. У найбільш радикальній формі прагнення до реконструкції реальних, позбавлених ідеологічних нашарувань і «забронзованості» історичних постатей, а разом з тим і до осягнення вітчизняного минулого в усій його складності і суперечливості виявилось у працях, позначених впливом ідей європейського постмодернізму, спрямованих на «деконструкцію» усталених міфів і стереотипів (С. Д. Павличко, Н. М. Яковенко, О. П. Толочко та ін.).

Особливе місце у визначенні світоглядних засад української біографіки належить виробленню принципів висвітлення у біографічних виданнях і довідковій літературі персоналій діячів неукраїнського походження шляхом органічного включення їх в контекст життя українського поліетнічного соціуму або життєдіяльності громад етнічних меншин України. Зазначені питання, глибоко опрацьовані В. І. Попиком [29; 28] та Н. П. Романовою [33], знайшли відображення і у працях В. С. Чишка. Ці принципи утверджувалися наприкінці 90-х рр. під час палких дискусій з прихильниками «етнічної чистоти» українських біографічних словників. Зрозуміло, то

були рудименти старої національно-романтичної свідомості, яка намагалася перенести уявлення доби «Галицького П'ємонту», з його жорстким українсько-польським протистоянням, у наш час, породжуючи тим самим ілюзорне, а головне — недержавницьке і тому неприйнятне в умовах здобуття Україною державної незалежності світосприйняття. На ділі України без поляків, євреїв, росіян, татар, греків ніколи не було. І саме українство в своїх найважливіших питомих рисах сформувалося завдяки міжетнічним взаємодіям.

Серйозним здобутком вітчизняної біографіки у роки незалежності стало й те, що зусиллями фахівців їй вдалося в цілому позбутися синдрому меншовартості, пригніченості українства, який тяжів над нами тривалий час і знаходив відображення у біографічних творах. У багатьох біографічних працях 60-х — середини 90-х рр. акцентувалося на стражданнях українських діячів під ударами російського царату, демонізувався образ Росії і СРСР там, де у цьому не було жодної потреби. (Так в Росії нині демонізується образ України і Польщі.) Нині ці ламентатії змінилися впевненим позитивним викладом діянь українських достойників, що й повинно було статися із здобуттям Україною незалежності.

Важливим позитивним надбанням української біографіки слід вважати також поступовий відхід від національно-політичної заангажованості, а також прямолінійних уявлень про те, що біографія «має виховувати». Твір біографіста радше має допомогти читачеві навчитися розуміти іншу людину, іншу епоху, шукати спільне й відмінне і тим самим вчитися розуміти себе і свій час. Тобто дійсно йдеться про виховання, але не через дидактику і моралізаторство, а насамперед через піднесення гуманітарної культури особи. Проте ці завдання української біографічної науки все ще вимагають додаткової розбудови належного теоретичного і методичного підґрунтя, зокрема в напрямі поєднання зусиль біографіки і педагогіки, вікової психології, культурології та інших наук.

Нарешті, провідною ідеєю новітньої вітчизняної біографіки, що відображає світоглядні парадигми сучасного українського суспільства, стало визнання необхідності формування зусиллями багатьох дослідницьких колективів, окремих вчених і аматорів-біографістів та краєзнавців якомога більш

повних національних ресурсів довідкової біографічної та біобібліографічної інформації, покликаних у сукупності створити широкий і розмаїтий колективний портрет нації «крізь віки». Вони мають охопити разом дані про діячів, яким належить внесок у розвиток різних сфер життя України на загальнонаціональному і регіональному, локальному, місцевому рівнях; про вихідців з України, які долучилися до історичного, культурного й економічного поступу інших народів; про іноземців, які вивчали українську культуру та пропагували її у зарубіжному світі.

Зазначені засадничі підходи, що є виявом гуманістичних традицій українського суспільства, європейського розуміння цінності людського життя, неповторності кожної окремої людини, в найбільш концентрованому вигляді знайшли втілення у теоретичних і методичних напрацюваннях Інституту біографічних досліджень НБУВ. Ідея створення цього спеціалізованого академічного дослідницького підрозділу зародилася серед академічної наукової громадськості ще на самому початку 90-х рр. ХХ ст. Його головною метою на той час мислилося відновлення роботи над фундаментальним «Українським біографічним словником», започаткованої у 1918–1932 рр. академічною Біографічною комісією. Такі підходи цілком відповідали тодішнім уявленням про шляхи відродження національної науки та культури на основі освоєння та продовження здійсненого попередніми поколіннями української наукової і творчої інтелігенції. Певною мірою створенню Інституту сприяла й та обставина, що залишки архіву Біографічної комісії зберігаються у фондах Інституту рукопису НБУВ, а отже, її методичний досвід був доступним для освоєння та застосування.

Нині, з певної часової відстані, цілком зрозуміло, що на зріла в суспільному розумінні високо патріотична ідея підготовки та видання багатотомного національного біографічного зводу помітно випереджала на той час внутрішню логіку розвитку української гуманітаристики. Розгортання підготовки фундаментального національного біографічного словника вимагало попереднього формування широкої джерельної та історіографічної бази. Однак тоді розуміння всієї

складності завдань, що висувалися на порядок денний, ще не було і не могло бути. Національний біографічний словник вбачався неодмінним атрибутом утвердження молодої незалежної держави, і завдання його підготовки впродовж відносно стислого часу вважалося цілком реалістичним [12].

У 90-х рр. науковцями Інституту біографічних досліджень було напрацьовано теоретичні, методичні та організаційні засади формування національного біографічного зводу у вигляді багатотомного друкованого словника із застосуванням при цьому нових на той час комп'ютерних засобів збору, систематизації та редакційного опрацювання його матеріалів (безумовно, на тому рівні, який відповідав тодішньому, вже архаїчному з погляду наших днів, станові програмного забезпечення та загальних уявлень про шляхи використання інформаційних технологій). На цій основі було розроблено Редакційну інструкцію «Українського біографічного словника» (УБС), концептуальні засади програмно-комп'ютерного забезпечення підготовки та видання УБС [13; 42, с. 149–159; 44], низку інших методичних матеріалів для авторів окремих статей та упорядників томів словника. Як виявилось згодом, їх положення мали більш широке методичне значення — для розвитку науково-довідкової біографічної дослідницької та видавничої справи в Україні загалом. Вони використовувалися згодом іншими науковими колективами при підготовці біографічних словників і довідників галузевого та регіонального характеру.

З ряду вузлових питань, що на той час уже виразно визначилися як такі, що мають принципове значення для подальшого поступу української довідкової біографістики, Інститутом біографічних досліджень у 90-х рр. ХХ ст. було організовано наукові дискусії, до участі в яких залучено провідних науковців низки установ НАН України та університетів. Підсумки цих обговорень дали змогу українським науковцям-біографістам визначити справді виважені наукові підходи, позбавлені політизації, догматизму, національного романтизму та радикалізму у формуванні «колективного портрета» України. Зазначені напрацювання значною мірою стали основою розділу 4 — «Український біографічний слов-

ник (УБС): сучасний стан та перспективи створення» — монографії В. С. Чишка «Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України» [42, с. 129–158].

За зразок у підготовці «Українського біографічного словника» Інститутом біографічних досліджень було обрано класичну модель багатотомних національних біографічних словників ХІХ — початку ХХ ст., побудованих за абетковим принципом, як більш усталену в історії словникової справи та престижну з огляду на необхідність національного самоствердження України як молодої незалежної держави. Однак при цьому, як бачиться з висоти сьогодення, не було належною мірою враховано нелегкий зарубіжний досвід, який свідчить про надзвичайну трудомісткість і тривалість роботи над черговими томами абеткових словників. Не було вповні враховано також уроки діяльності Біографічної комісії УАН–ВУАН, яка у 20-х рр. ХХ ст. теж розгортала роботу над національним біографічним словником за умов відсутності належної бази у вигляді попередніх енциклопедичних і словникових видань галузевого та регіонального характеру. Ці питання у 90-х рр. не були ще достатньою мірою вивчені. С. М. Ляшко тільки почала їх докладне опрацювання за документами Біографічної комісії, що зберігаються у фондах Інституту рукопису НБУВ. Її ґрунтовне дослідження «Постійна комісія УАН–ВУАН для складання Біографічного словника діячів України. 1918–1933» вийшло друком лише у 2003 р. [31].

Із сучасного погляду зрозуміло, що підготовка окремих томів словника як серії, що могла б мати назву, скажімо, «Матеріали до Українського біографічного словника», за «голландською системою» (коли кожен том містить статті на літери «А» — «Я») була б в умовах 90-х рр. ХХ ст. в організаційно-технічному відношенні значно більш реалістичною та могла принести реальні результати. Цей урок «втрачених можливостей» виявився дуже корисним досвідом для майбутнього. Значною мірою саме він стимулював трансформацію книжкового словникового проекту у роботу над електронним ресурсом, котрий може без перешкод одночасно наповнюватися у всіх своїх абеткових частинах. Дискусії з методичних проблем підготовки «Українського

біографічного словника» висвітлили на рубежі ХХ і ХХІ ст. проблему, яка у середині 90-х рр. ще не могла бути осмисленою, навіть не була явно артикульованою: наскільки ідея створення багатотомного біографічного зводу за зразками національних біографічних словників ХІХ — середини ХХ ст. відповідає новітній науковій парадигмі. Адже класичні багатотомні біографічні словники створювалися у часи панування у науці позитивізму, що спонукав до розлогої описовості, в умовах значно повільнішого, ніж тепер, приросту знань. Та й самі стосунки читача з довідковою літературою мали інший характер. Освічені люди систематично читали енциклопедії та словники. Ці фундаментальні зводи знань в умовах відносно незначної кількості спеціальних публікацій та утрудненості доступу до них нерідко відігравали роль головного джерела ґрунтовної наукової інформації. А для сучасного читача, який володіє доступом до значних масивів диверсифікованої та динамічно змінюваної інформації, першорядне значення має вже не вичерпність біографічних матеріалів, не докладність їх викладу, а оперативність, своєчасність оприлюднення нової інформації. У сучасних умовах наявний ресурс біографічної інформації повинен не затверджувати авторитетом фундаментальних видань застарілі, нерідко неточні чи перекручені дані, а гостро реагувати на появу нових відомостей і трактувань.

Особливої гостроти та вагомості у дискусіях 90-х рр., організованих Інститутом біографічних досліджень, набуло також питання вибору між суто україноцентричним, етнокультурним підходом до сутності національного біографічного зводу, з одного боку, та державницьким, територіальним принципом, доповненим відображенням персоналій визначних представників української діаспори за межами України — з іншого. Воно широко обговорювалося на ряді конференцій у Києві та Львові, хоча й не знайшло виразного відображення в опублікованих згодом працях. На необхідності формування національного біографічного словника виключно за рахунок персоналій етнічно українських діячів на той час особливо рішуче наполягав авторитетний український історик і громадський діяч Галичини Я. Р. Дашкевич. Водночас серед київських учених, так само як і серед науковців майже всіх регіо-

нів України, визнання необхідності застосування державно-територіального принципу у словниково-видавничій роботі практично не викликало ніяких заперечень. Такий досвід відповідав і усталеній світовій практиці спрямування підготовки багатьох наукових і науково-популярних довідкових біографічних видань.

У наступні роки напрацювання вчених-істориків, етнополітологів, культурологів утвердили у суспільній свідомості засади розгляду України як держави з поліетнічним і полікультурним населенням, і це стало відчутною підтримкою принципової позиції Інституту. Відображення у біографічних портретах співвітчизників цілісності історії та культури України у всіх виявах її поліетнічної розмаїтості стало аксіомою.

Інститутом біографічних досліджень на рубежі століть було напрацьовано також цілу низку методичних проблем підготовки біографічних статей, важливих не лише для роботи над «Українським біографічним словником», а й для підготовки різноманітних за тематикою науково-довідкових біографічних видань. Значну увагу, зокрема, було приділено методичним питанням оптимізації побудови біографічних статей і їх структурних частин: заголовної, дефініції, життєпису, бібліографії [18; 19]. Спеціально обговорювалися також питання про написання імен і прізвищ, особливо коли йдеться про подання російських, польських та інших неукраїнського походження; принципи зазначення найважливіших дат життя та діяльності осіб, що пов'язано з існуючою у довідковій літературі значною плутаниною з датами за різними стилями, а також випадками, коли різні історичні джерела дають відмінні дати. Щоправда, в опублікованих Інститутом біографічних досліджень працях знайшли відображення далеко не всі матеріали з дискусій, проведених у межах конференцій, круглих столів і методичних семінарів.

Методичні напрацювання у галузі підготовки словникових біографічних статей частково було реалізовано у створених науковцями Інституту біографічних досліджень численних «типових статтях» (переважно «малого» обсягу) по недостатньо висвітлених на той час у довідковій літературі персоналіях, що були опубліковані у спеціальній рубриці у перших

чотирьох випусках продовжуваного збірника наукових праць «Українська біографістика», а також у єдиній виданій до цього часу книжці започаткованої Інститутом серії «Матеріали до Українського біографічного словника» (Київ, 2003).

Неможливість залучення до роботи Інституту біографічних досліджень більш широкого кола спеціалістів, переходу до реальної підготовки томів фундаментального «Українського біографічного словника» у жорстких умовах гострої економічної кризи 90-х рр. ХХ ст. — початку ХХІ ст., зокрема у зв'язку із зосередженням усіх досить скромних фінансових можливостей Академії у науково-видавничій справі на кількох великих енциклопедичних проектах як найбільш пріоритетних, звичайно, пригальмували діяльність творчого колективу. Проте об'єктивно непроста ситуація стала серйозним чинником, що спонукав до переосмислення проблеми, пошуку на найближчу та більш віддалену перспективу ефективних альтернативних шляхів реалізації нагромадженого науковцями Інституту потенціалу, значних теоретичних, методичних і практичних (у вигляді розгорнутих електронних баз біографічної та бібліографічної інформації та накопичених у них матеріалів) напрацювань. Відповідно до загальносвітових тенденцій розвитку науково-довідкової біографічної справи, що визначилися на самому рубежі ХХ і ХХІ ст. у зв'язку з бурхливим розвитком новітніх інформаційних технологій і комунікативних мереж, цією альтернативою могло стати лише створення потужних національних електронних науково-довідкових ресурсів історико-біографічної інформації.

Поява перших вітчизняних електронних ресурсів біографічної інформації відноситься до перших років ХХІ ст. Початок цьому процесові поклали невеличкі й розрізнені, часом – напіваматорські за рівнем виконання проекти, які могли задовольнити лише першочерговий інформаційний попит. Такою була, наприклад, на рубежі ХХ–ХХІ ст. рубрика «Видатні діячі» на Урядовому порталі (www.ku.gov.ua), який розумівся на той час як «візитна картка» держави. Одночасно в Інтернеті були представлені біографічні матеріали популярних видань: довідника «Сто видатних імен України», «Малого словника історії України», «Універсального

словника-енциклопедії» (УСЕ). Невдовзі справа розгортання в Інтернеті електронних версій друкованих наукових історико-біографічних видань була підхоплена низкою вищих навчальних закладів України: Запорізьким державним університетом («Енциклопедії українського козацтва», 2001) [9], Львівським національним університетом імені Івана Франка («Довідник з історії України», 2001) [8]. Однак для репрезентації історичного минулого України в постатях її відомих діячів цього, зрозуміло, було відчутно замало.

Важливим внеском у подолання зазначеного недоліку стала реалізація академічними установами великих універсальних і галузевих енциклопедичних проєктів. За їх результатами у мережі Інтернет найпершою було опубліковано електронну версію підготовленої в Інституті держави і права НАН України шеститомної «Юридичної енциклопедії» [45]. Проте особливо значимим науково-інформаційним досягненням стало оприлюднення на веб-сайті Інституту історії України НАН України томів «Енциклопедії історії України» (EIU) (<http://history.org.ua/EIU>), причому й у вигляді повного відтворення книжкового видання у форматі PDF, і в режимі подання окремих статей. Останнє відкрило шлях до перетворення у подальшому електронного варіанта на самостійний динамічно змінюваний інформаційний продукт. Інститутом енциклопедичних досліджень НАН України розгорнуто публікацію в мережі Інтернет статей з «Енциклопедії сучасної України» (<http://encyclopedia.kiev.ua/vydaniya/esu.php>), яка стала справжнім кількісним і якісним проривом на шляху представлення людського потенціалу України ХХ — початку ХХІ ст. Однак і нині представлений у згаданих ресурсах академічного рівня діапазон імен і досі залишається відчутно недостатнім для забезпечення зростаючих інформаційних запитів.

Певну роль у заповненні «нашвидкуруч» існуючих лакун відіграє прискорений розвиток біографічного сегмента україномовної «Вікіпедії», хоча якість її матеріалів поки що змушує бажати кращого. Проте «Вікіпедія» важлива іншим — насамперед тим, що знаменувала рішучий відхід від практики «статичної» побудови біографічних ресурсів на основі лінійного відтворення текстів друкованих видань.

В Україні впродовж останніх років з'являється вже чимало ресурсів історичної та культурологічної інформації, зокрема й довідково-інформаційних біографічних проєктів, що розбудовуються на основі укладання власних інформаційних баз того чи іншого рівня складності, а отже, є «рухомими», здатними до динамічних змін контенту за рахунок його безперервного поповнення. Інша справа, що за своїм науково-методичним рівнем, та й за обсягами, вони поки що не завжди можуть вповні конкурувати з друкованими енциклопедіями та словниками.

Принципово новим для українського гуманітарного інформаційного простору явищем, як за своїм суспільним значенням, так і за інформаційною насиченістю та принципами побудови, став створений під керівництвом академіка НАН України П. Т. Тронька (1915–2011) спільними зусиллями Головної редакційної колегії науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією», що діє на базі Інституту історії України НАН України, та Українського інституту національної пам'яті відкритий електронний ресурс «Національний банк даних жертв політичних репресій радянської доби в Україні», або, скорочено, «Національний банк репресованих» (<http://www.reabit.org.ua/nbr>). Він нараховує вже близько 100 тис. імен жертв тоталітарної системи. В основу його покладено базу даних, що систематизує відомості про осіб, та обставини, пов'язані з репресивними заходами проти них, більш як за двадцятьма ретельно продуманими інформаційними полями.

Українська електронна біографіка від самого початку активно розвивалася також у «малих формах», які найбільше відповідали наявним ресурсам і можливостям її творців. У першому десятилітті ХХІ ст. досить поширеними у вітчизняному електронному просторі явищами стали: публікація популярних біографічних статей та актуальної біобібліографії, організація віртуальних біобібліографічних виставок на вебсайтах бібліотек, музеїв, архівів, освітніх закладів, інформаційних агенцій, здебільшого — до ювілеїв визначних діячів вітчизняної культури та пам'ятних дат. Відсутність усталених канонів, різноманітність матеріалу і відчутно різний рівень науково-методичних підходів обумовлюють дуже значний

діапазон застосованих ними системотехнічних та композиційних рішень. Так, великий обсяг біографічної інформації зосереджено на освітньому веб-сайті «Бібліотека української літератури» (<http://www.ukrlib.km.ru>), розрахованому насамперед на учнівську аудиторію. З'явилася й низка змістовних ресурсів, створених громадськими організаціями та окремими ентузіастами. Одним з найбільш цікавих прикладів цього став упорядкований краєзнавцем Валерієм Лисенком багатопрофільний за змістом веб-сайт «1000 років української культури» [39]. Значний інтерес становить також інтенсивно наповнюваний біографічною інформацією авторський веб-сайт краєзнавця Бориса Тристанова «Історія Полтави» (<http://histpol.pl.ua/>).

Водночас найбільш продуктивним видається досвід публікації оригінальних дослідницьких матеріалів, присвячених маловідомим сторінкам життя визначних діячів вітчизняної культури, пов'язаним з їх перебуванням в тих чи інших регіонах України, їхньому оточенню, ролі місцевого матеріалу у творчості. У таких ресурсах іноді представлені імена, які чи не вперше вводяться до широкого науково-інформаційного обігу. В цьому плані цікавою була, зокрема, спроба упорядників веб-сайта Музею Лесі Українки у Ялті (<http://lesiaukrainka.crimea.ua>) розкрити сторінки українського життя і коло спілкування поетеси на кримській землі. Цей сайт зберігся і функціонує і у наш нелегкий час.

У середині першого десятиліття XXI ст. до роботи з розгортання електронних біографічних ресурсів закономірно звернувся й Інститут біографічних досліджень НБУВ, який вже мав необхідні для подібної непростой трансформації своєї роботи певні базові методичні і технічні напрацювання. Його важливим досягненням, поряд із розробкою теоретичних і методичних проблем, стало формування електронних баз біографічної та бібліографічної інформації, які вже на рубежі століть містили понад 17 тис. імен співвітчизників, а також зарубіжних дослідників України та пропагандистів української історії та культури і продовжували безперервно поповнюватися (нині, на 2015 р., вони нараховують більше 55 тис. імен). Підготовлений на цій основі Реєстр імен до УБС на літери «А» і «Б» містить понад 3 тис. імен [32]. Значними були

і досягнення у формуванні баз даних із бібліографії джерел української біографістики [14]. Хоча електронні бази даних на середину першого десятиліття ХХІ ст. усе ще розглядалися як суто робочий інструмент накопичення матеріалів і забезпечення редакційної підготовки традиційних книжкових словникових і бібліографічних видань, об'єктивно вони могли бути трансформовані у відкритий для користувачів науково-інформаційний ресурс.

Зрозуміло, все це означало для Інституту біографічних досліджень необхідність переосмислення пріоритетів, суттєвої трансформації основних напрямів дослідницької та інформаційної роботи. Ці зміни випали на час, коли, поволі звільняючись від безпосередньої залежності від певних друкованих джерел (енциклопедій, словників), світові електронні довідково-біографічні ресурси все більше починали формуватися й функціонувати відповідно до нових можливостей, що їх відкрила доба інформаційного суспільства. Їх перспективним завданням ставало накопичення й подання широкому колу користувачів електронних мереж великих комплексів біографічної інформації, включаючи не лише елементарні довідкові дані по персоналіях, а й тексти дослідницьких статей і монографій, електронні версії історико-меморіальних документів, іконографію, різноманітні аудіо-та відеоматеріали. Відтоді йшлося про створення розгалужених багатопрофільних інформаційних продуктів.

За умов, коли у світі широко розгорнулося формування масштабних баз біобібліографічної інформації — електронних біографічних архівів, біографічних словників, баз даних з історичної й сучасної біографіки та генеалогії, так званих «відкритих архівів», в Інституті біографічних досліджень закономірно відбулася трансформація ідеї створення багатотомного книжкового «Українського біографічного словника» у концепцію формування фундаментального електронного біографічного зводу — «Українського національного біографічного архіву» (УНБА) як інформаційного комплексу, що має поєднувати словниковий довідковий ресурс із біобібліографією, повнотекстовою електронною бібліотекою біографічних текстів і праць із теорії та методики біографістики, базою даних з української іконографії. Такий ресурс, на від-

міну від виданого друкарським способом, а отже, назавжди завершеного книжкового словника, має стати безперервно доповнюваним і оновлюваним у будь-якій окремій своїй частині, залежно від появи нових даних і напрацювань про ту чи іншу історичну особу. Вироблені Інститутом біографічних досліджень конструктивні засади УНБА обумовлюють можливість постійного доповнення його новими персоналіями, а також присвяченими їм текстами публікацій, електронними версіями документів, фото-, аудіо- та відеоматеріалами. Обсяги електронного біографічного науково-інформаційного ресурсу, на відміну від книжкових видань, є практично необмеженими, а наявність електронних систем навігації створює можливість швидкого та зручного пошуку необхідної інформації, її оперативного копіювання та використання у наукових, освітніх і пізнавальних цілях.

У початковий період пошуку науково-методичних і організаційних підходів до створення УНБА, у середині першого десятиліття ХХІ ст., він розумівся чи не як єдиний «централізований» загальнонаціональний інформаційний ресурс, покликаний інтегрувати всі напрацювання вітчизняної довідкової біографіки, зібрати воєдино імена відомих і маловідомих співвітчизників, які заслуговують на пам'ять нащадків. Як уявляється нині, подібні погляди були мимовільною даниною часам, коли у суспільстві панували ідеї централізації і уніфікації, зокрема щодо подання біографічної інформації. У подальшому притаманний демократичному, відкритому суспільству швидкий розвиток тенденцій до диверсифікації подібних проектів, формування численних доповнюючих один одного і конкуруючих між собою веб-сайтів, а також поява досконалих методів навігації, можливостей розвинутих інтерактивних зв'язків між окремими ресурсами обумовили утвердження більш реалістичних і конструктивних підходів. У їх основі лежить визнання необхідності необмеженого розвитку в Україні всієї багатоманітності ресурсів біографічної інформації — загальнонаціональних, регіональних, місцевих, локальних; галузевих, проблемно-тематичних, різних за науково-методичними засадами, принципами побудови, призначенням — академічних, суспільно-політичного й освітнього характеру, культурно-освітніх.

За таких умов УНБА мислиться вже не як «головний» електронний ресурс-монополіст, а насамперед як такий, що покликаний взяти на себе місію інтеграції нагромадженого теоретичного та практичного досвіду довідкової біографічної справи в Україні й світі, стати неформальним науково-методичним, науково-організаційним і координаційним центром згуртування співтовариства спеціалістів високої кваліфікації, які працюють в установах і організаціях різного відомчого підпорядкування, у навчальних закладах всіх регіонів України і зарубіжжя [30; 27]. В практичному плані це завдання може бути реалізовано за допомогою використання закладених на порталі УНБА можливостей, котрі дозволяють підтримувати віртуальну мережеву інфраструктуру методичної та координаційної роботи. Цьому повинна сприяти й організація на основі УНБА «Віртуальної біографічної лабораторії» (ВБЛ), що дозволить залучити до спільної роботи на засадах рівного партнерства фахівців наукових установ і навчальних закладів, бібліотек, архівів, а також наукові і громадські організації, недержавні дослідницькі осередки. Це сприятиме прискоренню наповнення УНБА, формуванню пов'язаних з ним інтерактивними посиланнями різноманітних галузевих, регіональних, місцевих, локальних архівів біографічної інформації, побудованих на сумісних, у науково-методичному плані, засадах.

У формуванні електронних ресурсів біографічної інформації найбільш повною мірою знайшла своє втілення відповідність розробок вчених-біографістів новітній інформаційній парадигмі, яка у сфері біографічних досліджень та біографічної інформації настійно висуває — на противагу принципу знання фундаментального й «монументально-застиглого» у друкованих багатотомних словниках і енциклопедіях — принцип репрезентації знання найновішого, постійно й оперативно, причому «асиметрично», в окремих своїх частинах, оновлюваного, розосередженого у безлічі доповнюючих одні одних наукових праць і документальних джерел. Сучасна інформаційна парадигма розглядає «рухливість», систематичність і швидкість оновлення даних, можливість зіставлення користувачами різноманітних підходів і оцінок, оперативно-го звернення до інших джерел як найважливіші засадничі

принципи. Замість «лінійного», одновимірного способу подання інформації, притаманного добі друкарської, книжкової культури, все більше утверджується її «стереоскопічність», багатовимірність.

Технічні можливості формування великих масивів історико-біографічної інформації, які можуть поєднувати довідкову частину, бібліографію та повнотекстові електронні бібліотеки наукових і літературних публікацій, документів та матеріалів, іконографію з гіперпосиланнями на інші самостійні ресурси, створюють принципово нове середовище для інтеграції, опрацювання і поширення біографічних знань. Це змінює саму філософію збирання і використання біографічних матеріалів, зумовлює перехід до принципово нових масштабів їх нагромадження. Нині йдеться вже про тисячі відомих і мало відомих діячів минулого у ресурсах наукового і культурно-освітнього призначення, а також про потенційні можливості розбудови в Україні велетенських архівів родинної та генеалогічної інформації, подібних до тих, що існують у зарубіжних країнах. Зазначене є вкрай важливим для реалізації притаманного демократичному суспільству права кожної людини на власну родинну пам'ять, пошук свого місця і самоідентифікації у віковому плині національного буття.

Формування масштабних ресурсів історико-біографічної інформації сприяє утвердженню сучасного людиноцентричного розуміння історії, а тому має неабияке значення для загального розвитку соціогуманітарних наук. Оперування значними масивами біографічної інформації із застосуванням сучасних інструментів пошуку і систематизації відкриває принципово нові дослідницькі можливості для розуміння глибинних процесів, що відбувалися на різних історичних етапах в українському суспільстві. Йдеться, зокрема, про дослідження на досить масовому матеріалі, заснованому на аналізі життєвого шляху представників численних груп, поколінь, розвитку соціальних процесів, зміни ідейних імперативів і політичних настроїв, суспільної активності, культурних орієнтацій, етнокультурних процесів і міжкультурних взаємодій, а також про вивчення способу життя, особливостей міжпоколінної передачі світоглядних цінностей і традицій, феномену «конфлікту поколінь». Зазначене є, наприклад,

дуже важливим для формування сучасного неупередженого розуміння міжетнічних і етнокультурних процесів в українському суспільстві, подолання політизованих історичних міфів і стереотипів. Зрозуміло, це вимагає застосування тонкого методичного інструментарію. Обговорюються, наприклад, проблеми широкого залучення до такого роду досліджень етноісторичних, етносоціологічних, етнопсихологічних, культурологічних методів, інструментарію генеалогічних і просопографічних досліджень. У низці опублікованих в різні роки праць ми обстоювали думку, що оперування «масовим» біографічним матеріалом здатне вивести на широкі статистичні, соціологічні, культурологічні узагальнення.

Отже, історико-біографічні дослідження можуть бути помітним внеском у розв'язання проблем, від яких багато в чому залежать як успішне формування єдиного полікультурного гуманітарного простору України, консолідація її внутрішньо солідарного поліетнічного громадянського суспільства, гармонізація міжкультурних та міжконфесійних стосунків всередині нашої держави, так і загальна тональність у відносинах між Україною та її близькими і більш віддаленими сусідами — на всіх рівнях: особистісного спілкування людей, суспільному, міждержавному.

Сучасна доба з її епохальними політичними, соціокультурними і світоглядними зрушеннями відкрила небачений раніше простір для інтеграції, осмислення і використання історико-біографічної інформації в інтересах інтелектуального і культурного піднесення суспільства, його політичної консолідації, для духовного розвитку людини. Зазначені зміни стимулювали швидке розгортання масштабних історико-біографічних досліджень, підвищення їх методологічного і методичного рівня, розвиток нових напрямів дослідницької роботи. Це сприяло консолідації дослідницького співтовариства, збереженню ним високих гуманістичних, патріотичних і демократичних світоглядних засад вітчизняної дослідницької, видавничої та інформаційної біографічної справи, розвитку і трансформації її традицій, піднесенню наукової культури. Нині дослідники-біографісти, спеціалісти видавничої, бібліотечно-інформаційної сфер успішно працюють над інтегруванням процесу нагромадження і поширення

історико-біографічних матеріалів у принципово нову інформаційну парадигму комп'ютеризованого суспільства з її не знаними раніше вимогами до комплексності, «стереоскопічної» багатовимірності і багатоваріантності знання, яке перманентно формується і змінюється.

1. Андрухів І. О. Українські правники у національному відродженні Галичини 1848–1939 рр. [Текст] / І. О. Андрухів, П. І. Арсенич. – Івано-Франківськ, 1996. – 15 с.
2. Бендас С. М. Священники — мученики, сповідники вірності [Текст] / С. М. Бендас, Д. С. Бендас. – Ужгород : Закарпаття, 1999. – 412 с.
3. Верстюк В. Ф. Діячі Української Центральної Ради [Текст] : біогр. довідн. / В. Ф. Верстюк, Т. С. Осташко ; НАН України, Укр. міжнар. комітет з питань науки і культури, Ініціативний комітет «Універсал». – Київ, 1998. – 254 с.
4. Видатні діячі України минулих століть [Текст] = Outstanding Ukrainian Personalities of the Past : мемор. альманах / редкол. : В. Смолій, І. Драч, О. Шокало (голов. ред.) та ін. ; Компанія «Євроімідж», Ін-т історії України НАН України, Т-во «Україна–Світ», Ін-т біогр. досліджень НБУВ. – Київ : Компанія «Євроімідж», 2001. – 623 с. : іл. – («Золоті імена України»). – Укр. та англ. мовами.
5. Викладачі Ніжинської вищої школи [Текст] = Преподаватели Нежинской высшей школы : біобібліогр. покажч. : у 3 ч., 5 кн. / уклад. : Л. В. Гранатович, Т. П. Скатерина ; Ніжин. держ. пед. ун-т ім. М. Гоголя, Фундаментальна б-ка. – Ніжин, 1998–2002. – Кн. 1–5.
6. Ганіткевич Я. Українські лікарі-вчені першої половини ХХ століття та їхні наукові школи [Текст] : біографічні нариси та бібліографія / Я. Ганіткевич. – Львів, 2002. – 542 с.
7. Гуржій О. І. Гетьман Іван Скоропадський [Текст] / О. І. Гуржій. – Київ, Ін-т історії України НАН України, 1998. – 207 с.
8. Довідник з історії України (А – Я) [Текст] : посібник для середніх загальноосвітніх навчальних закладів / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка, Інститут історичних досліджень ; за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – 2-е вид., доопр. і доповн. – Київ : Генеза, 2001. – 1136 с.
9. Енциклопедії українського козацтва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zsu.zp.ua/euk/main1024.htm>. – Назва з екрану.
10. Заремба С. З. Нариси з історії українського пам'яткознавства [Текст] / Сергій Заремба ; Центр пам'яткознавства НАН України, УТОПК. – Київ : Аратта, 2002. – 204 с.
11. Золота книга української еліти [Текст] = Golden Book of Ukrainian Elite : інформ.-іміджевий альманах : у 6 т. / голов. ред. О. Онопрієнко. – Київ : Компанія «Євроімідж», 2001. – Т. 1–6. – Укр. та англ. мовами.

12. *Ісаєвич Я. Д.* Біографічний словник — національний пріоритет [Текст] / Я. Д. Ісаєвич // Укр. біографістика : зб. наук. праць. — Київ, 1996. — Вип. 1. — С. 7–9.
13. *Кислов В. В.* Нові парадигми інформатики та основи комп'ютерного забезпечення біографічних досліджень [Текст] / В. В. Кислов, О. М. Яценко // Укр. біографістика : зб. наук. праць. — Київ, 1996. — Вип. 1. — С. 130–133.
14. *Книжкові джерела української біографістики у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського* [Текст] : матеріали до бібліографії (середина ХІХ–ХХ ст.) / НАН України, НБУВ, Ін-т біографічних досліджень ; авт.-уклад. Т. В. Куриленко, Н. І. Любовець, О. М. Яценко ; голова редкол. О. С. Онищенко. — Київ, 2004. — 367 с. — (Джерела укр. біографістики ; вип. 1).
15. *Ковалюк Р. Т.* Український студентський рух на західних землях ХІХ–ХХ ст. [Текст] / Р. Т. Ковалюк. — Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. — 424 с.
16. *Кулібаба Д. П.* Відомі діячі культури, науки, політики Чернігівщини [Текст] / Д. П. Кулібаба. — 2-е вид., переробл. і доповн. — Чернігів : Редакційно-видавничий відділ інформації, 1998.
17. *Література та культура Полісся* [Текст] / Ніжин. держ. ун-т ім. М. Гоголя. — Ніжин, 1990–2014. — Вип. 1–76. — (Сер. : Історичні науки).
18. *Ляшко С. М.* Біографічна стаття: до постановки проблеми [Текст] / С. М. Ляшко // Наук. праці НБУВ. — Київ, 2001. — Вип. 7. — С. 311–315.
19. *Ляшко С. М.* Українські біографічні довідкові видання ХІХ–ХХ століття: історичні та теоретико-методичні засади [Текст] / С. М. Ляшко. — Запоріжжя, 2010. — 288 с.
20. *Матвеева Л. В.* Юліан Кулаковський. [Текст] / Л. В. Матвеева ; Ін-т сходознавства ім. А. Кримського. — Київ : Стилос, 2002. — 484 с.
21. *Матяш І. Б.* Зірка першої величини. Життєпис К. М. Грушевської [Текст] / І. Б. Матяш ; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. — Київ, 2002. — 231 с.
22. *Нариси з історії національного руху* [Текст] : колективна монографія / відп. ред. В. Г. Сарбей ; Ін-т історії України НАН України. — Київ, 1994. — 190 с.
23. *Народжені Україною* [Текст] : меморіальний альманах : у 2 т. — Київ : Євроімідж, 2002. — Т. 1–2. — (Золоті імена України).
24. *Павличко С.* Націоналізм, сексуальність, орієнталізм [Текст] : складний світ Агатангела Кримського / С. Д. Павличко. — Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. — 328 с.
25. *Письменники Радянської України. 1917–1987* [Текст] : біобібліографічний довідник. — Київ : Рад. письменник, 1988. — 719 с.
26. *Побірченко Н. С.* Короткий біографічний словник членів Київської старої громади (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) [Текст] / Н. С. Побірченко. — Київ : Освітнянська компанія «Інтелект», 1999. — 72 с.

27. Попик В. И. Украинский Национальный биографический архив — неотъемлемая часть электронных научно-информационных ресурсов славянского мира [Текст] / В. И. Попик // Укр.-македон. наук. зб. — Киев, 2006. — Вип. 2. — С. 272–281.
28. Попик В. І. Критерії добору імен діячів неукраїнського походження до Українського біографічного словника [Текст] / В. І. Попик, Н. П. Романова // Укр. біографістика : зб. наук. праць. — Київ, 1999. — Вип. 2. — С. 18–34.
29. Попик В. І. Проблеми відображення в Українському біографічному словнику історичних і культурних зв'язків України з народами Європи та персоналій діячів неукраїнського походження [Текст] / В. І. Попик // Укр. біографістика : зб. наук. пр. — Київ, 1996. — Вип. 1. — С. 18–29.
30. Попик В. І. Проблеми формування електронного Українського біографічного архіву [Текст] / В. І. Попик // Студії з архівної справи та документознавства. — 2004. — Т. 12. — С. 103–107.
31. Постійна комісія УАН–ВУАН для складання Біографічного словника діячів України. 1918–1933 [Текст] : Документи. Матеріали. Дослідження / авт.-упоряд. С. М. Ляшко ; НАН України, НБУВ, Ін-т біографічних досліджень, Ін-т рукопису. — Київ : НБУВ, 2003. — 688 с.
32. Реєстр імен українського біографічного словника [Текст] : літери А – Б / О. В. Бугаєва [та ін.] ; відп. ред. В. І. Попик ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т біографічних досліджень, Укр. біографічне т-во. — Київ, 2008. — 158 с. — (Серія «Реєстр Укр. біографічного словника. Робочі зошити» ; вип. 1).
33. Романова Н. До проблеми двокультурних явищ в українській біографістиці [Текст] : З досвіду опрацювання реєстру Українського біографічного словника за матеріалами Польського біографічного словника / Н. П. Романова // Укр. біограф. словник : історія і проблематика створення : матер. наук.-практ. конф. (Львів, 8–9 жовтня 1996 р.) / НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника. — Львів, 1997. — С. 94–95.
34. Романюк М. М. Оратаї журналістської ниви: українські редактори, видавці, публіцисти [Текст] / М. М. Романюк. — Львів, 2002–2004. — Кн. 1–2.
35. Сарбей В. Г. Академік УАН Орест Іванович Левицький (1848 –1922 рр.) [Текст] : життєпис, бібліографія його праць і праць про нього / В. Г. Сарбей, Л. Г. Москвич. — Київ : Ін-т історії України НАН України, 1998. — 150 с.
36. Ситник А. А чи не «Чайківський» наш Петро Іллєвич? / А. Ситник // Старожитності. — 1993. — № 15–16. — С. 26–27.
37. Смолій В. Богдан Хмельницький [Текст] / В. Смолій, В. Степанков. — Київ : Альтернативи, 2003. — 400 с. — (Особистість і доба).
38. Терещенко Ю. І. Український патріот з династії Габсбургів [Текст] / Ю. І. Терещенко, Т. С. Осташко. — Київ : Ін-т історії України НАН України, 1999. — 165 с.

39. 1000 років української культури [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://1000years.uazone.net> – Назва з екрану.
40. «Українське питання» в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.) [Текст] : колективна наук. монографія : в 3 ч. / Ін-т історії України НАН України ; відп. ред. В. Г. Сарбей. – Київ, 1999. – Ч. 1–3.
41. Федір Павлович Шевченко: історик, архівіст, історіограф, джерелознавець, археограф, організатор науки, Людина : Спогади та історіографічний аналіз [Текст] / О. М. Апанович ; НАН України, Ін-т історії України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – Київ, 2000. – 180 с.
42. Чишко В. С. Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України [Текст] / Віталій Чишко. – Київ : БМТ, 1996. – 239 с.
43. Чишко В. С. Основні принципи створення Українського біографічного словника [Текст] / В. С. Чишко // Укр. біографістика : зб. наук. пр. – Київ, 1999. – Вип. 2. – С. 6–18.
44. Шостак В. О. Деякі питання програмно-комп'ютерного забезпечення Українського біографічного словника [Текст] / В. О. Шостак, В. С. Чишко // Укр. біографістика : зб. наук. праць. – Київ, 1996. – Вип. 1. – С. 115–126.
45. Юридична енциклопедія [Текст] : у 6 т. / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького ; гол. ред. – акад. НАН України Ю. С. Шемшученко. – Київ : Українська енциклопедія, 1998–2004.